УДК 343.132/.139:341.231.14:341.645.5(477)(045)
DOI: 10.36550/2522-9230-2026-20-293-300

Шульга Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
Донецького державного університету внутрішніх справ
shulgadon1@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6600-2904

СПЕЦІАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ (IN ABSENTIA) В УКРАЇНІ: ВІДПОВІДНІСТЬ СТАНДАРТАМ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЗА СТАТТЕЮ 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

У статті досліджується інститут спеціального кримінального провадження (in absentia) в Україні, який охоплює спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження щодо підозрюваного чи обвинуваченого, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Простежено генезу інституту від його запровадження у 2014 році до трансформацій періоду повномасштабної збройної агресії, коли заочна процедура стала основним інструментом притягнення до відповідальності осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або на території держави-агресора, передусім у провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки, колабораційної діяльності та воєнних злочинів. Проаналізовано умови та порядок здійснення спеціального провадження, зокрема вичерпний перелік злочинів, вимогу ухвали слідчого судді, обов'язкову участь захисника та повідомлення особи через публікації в засобах масової інформації, а також правові позиції Верховного Суду і Вищого антикорупційного суду України щодо виняткового характеру цієї процедури. Здійснено оцінку відповідності національної моделі стандартам справедливого судового розгляду за статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у світлі практики Європейського суду з прав людини, насамперед рішення Великої палати у справі «Сейдович проти Італії», а також права Європейського Союзу, включно з Директивою (ЄС) 2016/343 і практикою Суду Європейського Союзу. Виявлено ключові невідповідності, серед яких формальний характер повідомлення особи через засоби масової інформації, ризик номінальної участі захисника за призначенням та відсутність безумовного права заочно засудженого, який не був належно поінформований про провадження, на новий судовий розгляд у його присутності. Окрему увагу приділено значенню конвенційної якості заочних вироків для їх міжнародного визнання та вирішення екстрадиційних питань. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення глави 24^1 та інших положень Кримінального процесуального кодексу України, зокрема закріплення гарантованого права на повторний судовий розгляд, деталізації стандарту належного повідомлення з документуванням усіх вжитих заходів інформування особи та посилення гарантій реальності захисту.

Ключові слова: кримінальне провадження, спеціальне досудове розслідування, спеціальне судове провадження, in absentia, справедливий судовий розгляд, належне повідомлення, право на повторний розгляд.

Shulha A. SPECIAL CRIMINAL PROCEEDINGS (IN ABSENTIA) IN UKRAINE: COMPLIANCE WITH FAIR TRIAL STANDARDS UNDER ARTICLE 6 OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

The article examines the institution of special criminal proceedings (in absentia) in Ukraine, which covers special pre-trial investigation and special judicial proceedings against a suspect or accused who hides from the investigative bodies and the court to evade criminal responsibility. The genesis of the institution is traced from its introduction in 2014 to the wartime transformations, when the in absentia procedure became the main instrument for prosecuting persons staying in the temporarily occupied territories or in the aggressor state, primarily in proceedings concerning crimes against national security, collaboration and war crimes. The conditions and procedure of special proceedings are analysed, together with the legal positions of the Supreme Court and the High Anti-Corruption Court of Ukraine on the exceptional nature of this procedure. The national model is assessed for compliance with the fair trial standards under Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the light of the case law of the European Court of Human Rights, primarily the Grand Chamber judgment in Sejdovic v. Italy, and European Union law, including Directive (EU) 2016/343. Key points of non-compliance are identified: the formal nature of notification through mass media publications, the risk of nominal participation of the appointed defence counsel, and the absence of an unconditional right of a person convicted in absentia without being duly informed of the proceedings to a new trial in his or her presence. Attention is also paid to the importance of the Convention quality of in absentia judgments for their international recognition and extradition. Proposals are formulated to improve Chapter 24^1 and other provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine: enshrining a guaranteed right to a retrial, detailing the standard of proper notification, and strengthening the guarantees of effective defence.

Keywords: criminal proceedings, special pre-trial investigation, special judicial proceedings, in absentia, fair trial, proper notification, right to a retrial.

Постановка проблеми. Засада безпосередньої участі обвинуваченого в судовому розгляді належить до фундаментальних елементів справедливого правосуддя, адже саме особиста присутність дозволяє особі

бачити докази проти себе, давати пояснення, ставити запитання свідкам і в підсумку реально впливати на результат провадження. Водночас ця засада не є самоціллю, і коли особа свідомо переховується від слідства та суду, абсолютизація вимоги присутності перетворюється на інструмент блокування правосуддя, за якого доля провадження повністю залежить від волі того, хто ухиляється від відповідальності. Саме для розв'язання цієї суперечності кримінальний процес багатьох держав, включно з кримінальним процесом України, передбачає заочні процедури, які в вітчизняному законодавстві дістали форму спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження, об'єднуваних доктриною під латинською назвою in absentia.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації надала цьому інституту безпрецедентного практичного значення. Особи, які підозрюються у державній зраді, колабораційній діяльності, воєнних злочинах та посяганнях на національну безпеку, масово перебувають поза досяжністю української юрисдикції, на тимчасово окупованих територіях або на території держави-агресора, і заочна процедура фактично стала єдиним шляхом їх притягнення до відповідальності. Кількість таких проваджень вимірюється тисячами, що перетворило виняткову за задумом процедуру на масову практику. За цих умов особливої гостроти набуває питання, чи відповідає національна модель in absentia стандартам справедливого судового розгляду, гарантованим статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі ЄКПЛ), адже вироки, ухвалені з порушенням цих стандартів, не лише вразливі перед Європейським судом з прав людини (далі ЄСПЛ), а й ризикують не бути визнаними іноземними державами під час вирішення питань екстрадиції та виконання покарань. Викладене зумовлює актуальність комплексної перевірки вітчизняного заочного провадження на відповідність конвенційним вимогам.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика спеціального кримінального провадження досліджувалася у працях В. В. Вапнярчука, В. Г. Дрозд, Л. Л. Лабенської, О. О. Нагорнюка-Данилюка, Г. В. Матвієвської, А. В. Шевчишена, Л. А. Філяніної та інших науковців. Разом із тим цілісна оцінка відповідності чинної української моделі саме стандартам статті 6 ЄКПЛ з урахуванням воєнних трансформацій законодавства залишається незавершеною, що й визначає актуальність цієї статті.

Мета статті – з'ясування змісту національної моделі спеціального кримінального провадження (in absentia), її оцінка на відповідність стандартам справедливого судового розгляду, сформульованим у практиці ЄСПЛ за статтею 6 ЄКПЛ, виявлення ключових невідповідностей та формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут спеціального кримінального провадження було запроваджено Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини», яким КПК України було доповнено главою 24^1 про особливості спеціального досудового розслідування та положеннями про спеціальне судове провадження [1]. Поява цього інституту стала прямою відповіддю на виклики, породжені окупацією Криму та частини Донбасу, коли значна кількість осіб, причетних до посягань на національну безпеку, опинилася поза досяжністю органів правопорядку, а традиційні механізми зупинення провадження прирікали справи на нескінченне очікування.

У доктрині сутність цього інституту розкривається по-різному. Так, О. О. Нагорнюк-Данилюк вважає, що здійснення спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень в Україні є винятковою процедурою досудового розслідування стосовно підозрюваного, який умисно ухиляється від кримінальної відповідальності, запровадженою з метою підвищення ефективності реагування держави на вияви тероризму, злочинів проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційних правопорушень. При цьому науковець наголошує, що визнання спеціального досудового розслідування окремою формою розслідування нарівні з досудовим слідством і дізнанням не є обґрунтованим, оскільки воно є різновидом досудового слідства, яке здійснюється за загальними правилами, передбаченими КПК України, однак з урахуванням специфіки, врегульованої главою 24^1 чинного КПК, а умови його здійснення покликані забезпечити дотримання загальних принципів кримінального процесу [2, с. 264-265]. Водночас В. Дрозд слушно наголошує, що цей вид диференційованої процесуальної форми не можна називати спрощеним, адже і досудове розслідування, і судове провадження відбуваються з дотриманням вимог усіх процедурних питань, передбачених КПК України, а основним винятком є лише відсутність самого підозрюваного чи обвинуваченого в процесі, у чому загалом і полягає сутність цього провадження [3, с. 334]. Отже, in absentia за українською моделлю є не спрощенням, а ускладненням процесуальної форми, покликаним компенсувати відсутність особи додатковими гарантіями.

Чинна редакція статті 297^1 КПК визначає кумулятивні умови здійснення спеціального досудового розслідування. Воно допускається лише щодо злочинів, вичерпний перелік яких наведено в законі і який охоплює передусім посягання на основи національної безпеки, воєнні злочини, терористичні та окремі корупційні злочини, лише стосовно повнолітнього підозрюваного, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України або на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності, або оголошений у міжнародний розшук, і лише на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за результатами розгляду клопотання за обов'язкової участі захисника. Аналогічну логіку відтворює частина третя статті 323 чинного

КПК щодо спеціального судового провадження, згідно цієї норми повістки про виклик надсилаються за останнім відомим місцем проживання чи перебування обвинуваченого, копії процесуальних документів, що підлягають врученню обвинуваченому, надсилаються захиснику, а інформація про такі документи та повістки обов'язково публікується в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження, після чого з моменту опублікування повістки у таких засобах масової інформації та на офіційному вебсайті суду обвинувачений вважається належним чином ознайомленим з її змістом. Законодавчі зміни воєнного періоду доповнили ці правила, зокрема врахувавши ситуацію передачі підозрюваного для обміну як військовополоненого.

Воєнний період суттєво динамізував розвиток глави 24^1 КПК. Перелік злочинів, щодо яких допускається спеціальне розслідування, було розширено за рахунок нових складів, породжених агресією, зокрема колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору (ч. 2 ст. 297^1 КПК), що зробило заочну процедуру застосовною до наймасовіших категорій проваджень воєнного часу. Водночас законодавець урахував і специфічну гуманітарну реальність війни, передбачивши серед підстав повторного звернення до слідчого судді ситуацію, коли уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого (ч. 3 ст. 297^4 КПК) і такий обмін відбувся, адже після обміну особа об'єктивно опиняється поза досяжністю українського правосуддя незалежно від власної волі до переховування. Вважаємо, що така новела ілюструє загальну тенденцію, за якої інститут in absentia з екстраординарного механізму для поодиноких випадків перетворюється на системний елемент правосуддя перехідного періоду, і саме тому питання його конвенційної якості переходить з площини теорії у площину щоденної практики сотень судів. Водночас режим спеціального розслідування залишається недоступним для кримінальних проступків, оскільки в усіх нормах глави 24^1 КПК законодавець послідовно оперує виключно поняттям злочину, чим підтверджується збереження виняткової природи процедури попри розширення сфери її застосування.

Судова практика послідовно підкреслює винятковий характер аналізованого нами порядку. Наприклад, як зазначає В. В. Вапнярчук, слідчий суддя, вирішуючи питання про здійснення спеціального досудового розслідування, повинен упевнитися в наявності фактичних підстав для прийняття такого рішення, а саме в наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні злочину з визначеного законом переліку, у переховуванні підозрюваного від органів досудового розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності та в оголошенні його у міждержавний чи міжнародний розшук, а за відсутності цих підстав відмовляє у задоволенні клопотання. Науковець також обґрунтовує позицію, за якою прокурор, слідчий чи детектив не можуть свавільно поширити режим спеціального досудового розслідування на кримінальні правопорушення, підозра у вчиненні яких була висунута після прийняття слідчим суддею рішення про надання дозволу, якщо в цьому рішенні про такі правопорушення не йшлося, а поширення цього режиму на нові злочини можливе лише в порядку нового звернення до слідчого судді за умов, визначених законом [4, с. 519-520]. Отже порушення цих меж тягне за собою невиконання належної процедури повідомлення про підозру, порушення права на захист і, як наслідок, недопустимість отриманих доказів.

Оцінюючи національну модель далі крізь призму конвенційних стандартів, почнемо з вихідного положення практики ЄСПЛ, за яким провадження, що відбувається за відсутності обвинуваченого, саме по собі не є несумісним зі статтею 6 ЄКПЛ, що послідовно підтверджено в рішеннях у справах «Ейнхорн проти Франції», «Кромбах проти Франції» та інших [5]. Право бути присутнім на судовому розгляді логічно випливає з пункту 1 та підпунктів c, d, e пункту 3 статті 6 ЄКПЛ, однак воно не є абсолютним, і особа може відмовитися від нього, за умови що така відмова встановлена недвозначно та супроводжується мінімальними гарантіями, співмірними з її значущістю. Слід відмітити, що згідно вказаної вище міжнародної норми, свідоме переховування від правосуддя після того, як особа дізналася про висунуте проти неї обвинувачення, може розцінюватися як конклюдентна відмова від права на особисту участь.

Далі зазначимо, що найповніше конвенційні критерії сформульовані у рішенні Великої палати ЄСПЛ у справі «Сейдовіч проти Італії», яке стало начебто основою для оцінки заочних процедур. Отже судді Верховного Суду України, аналізуючи міжнародні стандарти проваджень in absentia, слушно, як на нас, характеризують цю проблематику як зважування на одних терезах інтересів забезпечення ефективності провадження та права особи на справедливий судовий розгляд, яке охоплює низку прав обвинуваченого, і звертають увагу саме на практику ЄСПЛ щодо заочного кримінального провадження, включно з рішенням у справі «Сейдовіч проти Італії» [6]. Таким чином, із зазначеної практики ЄСПЛ випливають три ключові вимоги. По-перше, держава має довести, що особа була належним чином поінформована про провадження, причому знання має бути офіційним і достовірним, а не приблизним чи неформальним. По-друге, особі, яка не відмовилася від участі, має гарантуватися ефективний, а не лише формальний захист. По-третє, якщо особу засуджено заочно без встановленої відмови від участі, вона повинна мати можливість домогтися нового розгляду справи по суті в її присутності.

Зазначимо, що корисним орієнтиром в проблемі, яка розглядається також виступає право Європейського Союзу. Аналізуючи Директиву (ЄС) 2016/343, Л. Л. Лабенська та Л. А. Філяніна звертають увагу, що вона допускає винесення рішення щодо винуватості за відсутності обвинуваченого, але в тому випадку, якщо особу своєчасно повідомлено про судовий розгляд та наслідки неявки або якщо особа,

поінформована про розгляд, надала доручення адвокатові, який представляв її в суді. Дослідниці також аналізують рішення Суду Європейського Союзу від 19 травня 2022 року по справі C-569/20. За цим рішенням обвинувачений, якого компетентні органи попри розумні зусилля не змогли знайти, може бути засуджений заочно за умови, що після повідомлення про вирок така особа матиме можливість домогтися відновлення провадження або доступу до еквівалентного засобу правового захисту з новим розглядом справи по суті в її присутності. У порівняльному аспекті авторки доходять обґрунтованого висновку, що тлумачення Суду ЄС свідчить про певне зниження стандартів захисту прав обвинуваченого порівняно з позицією ЄСПЛ, який наполягає на обов'язковості належного виклику особи або добровільної відмови від участі як передумові допустимості провадження in absentia, тоді як Суд ЄС визнає можливість заочного розгляду без підтвердження факту особистого інформування особи за умови вжиття достатніх зусиль з боку держави. На думку дослідниць, і ми вважаємо таку думку слушною, це створює ризик формального дотримання процесуальних гарантій [7, с. 39-40]. Для України, яка гармонізує законодавство з правом ЄС, орієнтиром мають залишатися саме підвищені стандарти ЄСПЛ, оскільки вони становлять конвенційний мінімум.

Таким чином, можна стверджувати, що зіставлення вітчизняної моделі in absentia з наведеними вимогами виявляє три вузлові проблеми. Перша стосується належного повідомлення. Публікація повістки в засобах масової інформації та на вебсайтах створює юридичну фікцію обізнаності, яка в реаліях окупації не часто відповідає фактичному стану, адже особа, що перебуває на окупованій території чи в державі-агресорі, здебільшого не має ані доступу до українських офіційних ресурсів, ані мотивації їх відстежувати. ЄСПЛ же вимагає саме офіційного і достовірного доведення інформації, а конклюдентна відмова від участі може констатуватися лише тоді, коли доведено, що особа реально знала про провадження і свідомо ухилилася. Відтак у кожному провадженні сторона обвинувачення має документувати всі розумні зусилля з фактичного інформування особи, зокрема через відомі канали зв'язку, родичів, захисника, міжнародні механізми правової допомоги, а суд повинен оцінювати їх достатність, не обмежуючись констатацією факту публікації.

Друга проблема, на нашу думку, стосується ефективності захисту. Участь захисника у спеціальному провадженні є обов'язковою, однак призначений через систему безоплатної правничої допомоги адвокат зазвичай не має жодного контакту з підзахисним, не знає його позиції та фактично обмежений у виборі лінії захисту. За таких умов існує ризик перетворення захисту на процесуальну декорацію, що суперечить вимозі ЄСПЛ про практичність і дієвість, а не теоретичність та ілюзорність конвенційних прав. Вважаємо, що мінімізації цього ризику сприяли б нормативне закріплення обов'язку захисника вживати задокументованих заходів для встановлення зв'язку з підзахисним, розширення його повноважень щодо збирання доказів у таких провадженнях та підвищені вимоги до вмотивованості судових рішень у частині перевірки версій, які міг би висунути відсутній обвинувачений.

Третя і найгостріша проблема полягає, на наш погляд, у відсутності безумовного права на новий судовий розгляд. Чинний КПК України передбачає можливість перегляду заочного вироку в апеляційному порядку (ч. 3 ст. 400 КПК) та в порядку провадження за нововиявленими або виключними обставинами (глава 34 КПК), однак не гарантує особі, яка не була належно поінформована про спеціальне провадження і дізналася про вирок згодом, автоматичного права на повторний розгляд кримінального провадження по суті в її присутності, адже ч. 4 ст. 323 КПК допускає продовження розгляду за загальними правилами лише в разі з'явлення обвинуваченого до ухвалення вироку. Цю прогалину чітко діагностовано і в науковій літературі. Як зазначає І. В. Оборонова, вітчизняний кримінальний процесуальний закон не передбачає такої важливої гарантії, як право на повторний судовий розгляд у загальному порядку у випадку, коли обвинувачений з'явився, а його відсутність була викликана поважними причинами, про які він не мав змоги повідомити уповноважені органи. З цього приводу І. В. Оборонова, як на нас, слушно зазначає, що обвинувачений може лише оскаржити заочний вирок в апеляційному порядку. З огляду на це дослідниця слушно пропонує передбачити в КПК України можливість проведення повторного судового розгляду, під час якого суд, що ухвалив заочний вирок, переглядає його у присутності обвинуваченого [8, с. 44-45]. У систематизованому Верховним Судом України викладі правових позицій у справі «Сейдович проти Італії» наголошується, що заочний розгляд сам по собі не суперечить статті 6 ЄКПЛ, однак перетворюється на відмову в правосудді, якщо особі, стосовно якої не встановлено ані однозначної відмови від права бути присутньою, ані наміру переховуватися від суду, не забезпечено можливості домогтися від суду, що розглядав справу, нового вирішення обвинувачення по суті як щодо фактів, так і щодо права [9, с. 14-15].

Далі зважимо і на воєнний контекст функціонування інституту спеціального досудового розслідування. Масовість заочних проваджень щодо колабораційної діяльності та воєнних злочинів створює ризик конвеєрного підходу, за якого індивідуальна перевірка умов спеціального провадження поступається типовим формулюванням, а доказування вини спирається на обмежене коло джерел, недоступних для змагальної перевірки. Таким чином вважаємо, що ціна помилки тут може стати особливо високою, оскільки йдеться про найтяжчі обвинувачення і про вироки, які претендують на міжнародне визнання. Іноземні суди, вирішуючи питання екстрадиції чи виконання українських вироків, оцінюватимуть саме дотримання гарантій статті 6 ЄКПЛ, і системні недоліки заочної процедури можуть знецінити багаторічну роботу вітчизняних органів досудового розслідування. Тому вважаємо, що підвищення якості кожного окремого провадження in absentia є не лише вимогою прав людини, а й прагматичним інтересом держави.

Доцільно нагадати, що європейські орієнтири заочного провадження сформувалися задовго до реформи чинного КПК України. З цього приводу О. В. Лахова та К. О. Гердова слушно зазначають, що засадничі вимоги до заочних процедур були визначені ще Резолюцією (75) 11 Комітету Міністрів Ради Європи щодо критеріїв, які регламентують розгляд за відсутності обвинуваченого. Серед них дослідниці виокремлюють обов'язковість завчасного виклику особи з наданням їй достатнього часу для підготовки захисту, необхідність підтвердження фактичного отримання такого виклику, а також право засудженого, який не був належним чином обізнаний про розгляд, домогтися повторного слухання справи [10, с. 528]. Міжнародне кримінальне правосуддя пішло ще далі, адже основні міжнародні трибунали сучасності допускають лише обмежений варіант заочності, за якого розслідування і збирання доказів тривають за відсутності обвинуваченого, проте повноцінний судовий розгляд відкладається до його затримання чи добровільної явки, справедливо вважають Л. Л. Лабенська та Л. А. Філяніна [7, с.38]. Отже, вважаємо, що на сьогодні вітчизняна модель in absentia, яка допускає ухвалення заочного вироку, є достатньо радикальною, оскільки передбачає найглибший ступінь відступу від засади безпосередньої участі обвинуваченого в судовому розгляді, а тому потребує особливо ретельного дотримання компенсаторних гарантій. Заслуговує на окремий аналіз механізм набуття особою статусу підозрюваного в заочному режимі, адже без підозри неможливе ані спеціальне розслідування, ані подальший судовий розгляд. Загальний порядок вимагає безпосереднього вручення письмового повідомлення про підозру, і лише в разі неможливості такого вручення застосовується порядок, передбачений для вручення повідомлень (ч. 1 ст. 278 КПК), який своєю чергою відсилає до правил виклику (ч. 3 ст. 111, ст.ст. 135-136 КПК). Для відсутньої особи це означає надсилання повідомлення про підозру за останнім відомим місцем проживання, публікацію виклику та направлення копій документів захиснику. Практика Великої Палати Верховного Суду України розчленувала процедуру повідомлення про підозру на етапи прийняття рішення, його зовнішнього оформлення та доведення інформації до відома адресата, наголосивши, що порушення на будь-якому етапі перешкоджає набуттю особою статусу підозрюваного [11]. Вважаємо, що у заочних кримінальних провадженнях саме третій етап є найуразливішим, адже фікція обізнаності через публікацію заміняє реальне доведення інформації, і якщо згодом з'ясується, що на момент звернення до слідчого судді особа не мала статусу підозрюваного через дефекти повідомлення то руйнується вся подальша процесуальна конструкція, включно з ухвалою про спеціальне розслідування та вироком. Вказане випливає із міркувань О. Г. Литвиненко та О. І. Груздь [12, с. 39].

Специфічно в заочному режимі вирішується і питання запобіжних заходів. Згідно з ч. 6 ст. 193 КПК стосовно особи, яка переховується, слідчий суддя може розглянути клопотання про обрання тримання під вартою за її відсутності, однак виконання такого рішення фактично відкладається до моменту затримання особи, а його головним практичним призначенням є створення підстав для міжнародного розшуку та подальшої екстрадиції. Вважаємо, що у цьому контексті заочний розгляд питання про запобіжний захід не перетворювався на формальність, адже саме на цьому етапі вперше здійснюється судова перевірка обґрунтованості підозри, і від її якості залежить доля майбутніх екстрадиційних запитів, які іноземні органи оцінюють у тому числі крізь призму стандартів обґрунтованості та справедливості.

Далі розглянемо і феномен заочності кримінального провадження. Як на нас, заочність в цьому випадку суттєво впливає і на доказовий вимір провадження, адже відсутність обвинуваченого позбавляє суд можливості безпосередньо заслухати його показання, а сторону обвинувачення звільняє від необхідності витримувати перехресну перевірку своєї версії поясненнями особи. За таких умов суд вимушений ініціювати активу перевірку, під час якої судом критично досліджується кожний доказ. Суд самостійно моделює і перевіряє розумність альтернативних версій. При цьому зазначимо, що відсутній обвинувачений міг би самостійно висунути власні версії події та підтвердити чи спростувати певні докази. Зокрема це стосується і тих доказів, застосування яких вимагає обережності. Наприклад, доказів отриманих із джерел, недоступних для змагальної перевірки (показань анонімних свідків чи матеріалів з окупованих територій). Стандарт доведення поза розумним сумнівом у заочному провадженні не знижується, а навпаки, його дотримання має бути продемонстроване у вироку з підвищеною ретельністю, оскільки саме вмотивованість рішення компенсує відсутність живої змагальності і слугуватиме предметом оцінки як національних апеляційних інстанцій, так і міжнародних органів.

Також ми в своїй роботі не можемо оминути і екстрадиційний вимір зазначеної проблеми. Європейський механізм видачі осіб виходить із того, що держава може відмовити у видачі для виконання вироку, ухваленого заочно, якщо провадження, яке передувало вироку, не задовольняло мінімальних прав захисту обвинуваченої особи. Проте така відмова не застосовується лише тоді, коли запитуюча держава надасть запевнення, достатні для гарантування засудженому права на новий судовий розгляд із забезпеченням прав захисту. Це означає, що доля виконання вітчизняних заочних вироків щодо осіб, які згодом будуть виявлені за кордоном, безпосередньо залежить від наявності в національному законодавстві реального, а не декларативного механізму повторного розгляду. Отже відсутність в матеріалах такого кримінального провадження гарантій захисту прав обвинуваченого здатне заблокувати видачу навіть осіб, винуватість яких доведена бездоганно зібраними доказами, що додатково підтверджує практичну, а не лише теоретичну ціну відповідності конвенційним стандартам.

Оцінюючи інститут спеціального кримінального провадження в цілому, не слід забувати і про

інтереси потерпілих, які в дискусіях про права відсутнього обвинуваченого можуть на нашу думку залишатися судами не врахованими. Зазначимо, що для потерпілих від воєнних злочинів, катувань, депортацій та інших посягань, вчинених в умовах окупації, заочний вирок часто виступає єдиною доступною формою офіційного визнання заподіяної їм шкоди, встановлення обставин вчиненого проти них злочину та перспективою відновлення справедливості, а також юридичною підставою для подальших відшкодувань заподіяної шкоди і компенсацій. Вважаємо, що ст. 6 ЄКПЛ не протиставляє права обвинуваченого й потерпілого, а навпаки вимагає справедливості провадження як такого. Отже належно проведене заочне провадження слугує інтересам обох сторін, тоді як процесуально дефектне шкодить обом сторонам. Наприклад, скасування вироку через порушення гарантій прав учасників кримінального провадження змушує потерпілих повторно проходити специфічний шлях судового розгляду. Це ще раз підтверджує, що інвестиції у процесуальну якість кожного провадження in absentia є водночас інвестиціями в стійкість результатів правосуддя перехідного періоду та в довіру суспільства до нього.

Також зазначимо, що перспективним напрямом розвитку інституту спеціального кримінального провадження є його узгодження з механізмами міжнародного кримінального правосуддя. Після ратифікації Україною Римського статуту національні заочні провадження щодо найтяжчих міжнародних злочинів функціонують у режимі комплементарності з Міжнародним кримінальним судом, який, як зазначалося вище, повноцінного заочного розгляду не допускає. Це на нашу думку створює своєрідний розподіл ролей, за якого національна система кримінального провадження здатна оперативно фіксувати доказову базу і давати правову оцінку діянням заочно, тоді як міжнародна юрисдикція чекає на фізичну доступність обвинуваченого. Щоб такий розподіл працював на користь правосуддя, вітчизнянні заочні вироки та зібрані в цих провадженнях матеріали мають відповідати доказовим і процесуальним стандартам, прийнятним для міжнародних органів, включно з бездоганністю повідомлення особи та документуванням усіх гарантій захисту. Відтак відповідність ст. 6 ЄКПЛ слід розглядати не як зовнішнє обмеження ефективності вітчизняного правосуддя, а як умову конвертованості його результатів у міжнародній площині.

Отже розглянувши проблему застосування в Україні спеціального кримінального провадження сформулюємо і певні напрями вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства. По-перше, вважаємо, що в чинному КПК необхідно закріпити безумовне право особи, засудженої за процедурою спеціального судового провадження, яка доведе, що не була належно поінформована про провадження і не відмовлялася від участі в ньому, на новий розгляд справи по суті судом першої інстанції в її присутності, з чіткими строками та порядком реалізації цього права. По-друге, слід деталізувати поняття належного повідомлення, поклавши на сторону обвинувачення обов'язок вжити та задокументувати всі розумно доступні заходи фактичного інформування особи, а на суд обов'язок мотивовано оцінити їх достатність у кожному провадженні. По-третє, доцільно посилити гарантії реальності захисту через визначення мінімального обсягу активних дій призначеного захисника та забезпечення його доступу до матеріалів на рівних із обвинуваченням засадах. По-четверте, варто зберегти винятковий характер процедури, утримавшись від подальшого розширення переліку злочинів, щодо яких вона допускається, та запровадивши офіційний статистичний облік заочних проваджень як основу для моніторингу практики. Реалізація цих кроків дозволить поєднати невідворотність відповідальності з конвенційною бездоганністю вироків.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє підсумувати таке. По-перше, спеціальне кримінальне провадження in absentia є виправданим і необхідним інструментом забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності в умовах окупації частини території України та переховування винних осіб у державі-агресорі. Заочна форма розгляду не суперечить ст. 6 ЄКПЛ за умови дотримання вироблених практикою ЄСПЛ гарантій.

По-друге, вітчизняне спеціальне кримінальне провадження побудоване на вихідних засадах ЄКПЛ, які не допускають свавільного поширення режиму спеціального досудового розслідування на нові обвинувачення без окремого рішення слідчого судді.

По-третє, вітчизняна модель спеціального досудового розслідування по кількох параметрах не відповідає конвенційним стандартам. Ідеться про фіктивність повідомлення особи через публікації в засобах масової інформації та ризик суто номінальної участі призначеного захисника. Головна ж невідповідність полягає в тому, що заочно засуджений, який не був належно поінформований про провадження, не має безумовного права на новий судовий розгляд у своїй присутності, що на нашу думку прямо суперечить позиції ЄСПЛ, наприклад, у справі «Сейдович проти Італії».

По-четверте, для ефективного усунення виявлених нами недоліків спеціального кримінального провадження чинний КПК України потребує доповнення такими положеннями: гарантованим правом обвинуваченої особи на повторний розгляд кримінального провадження в суді; деталізованим стандартом належного повідомлення особи обвинуваченого з обов'язковим документуванням усіх вжитих заходів щодо інформування особи; посиленням вимог до реальності та ефективності захисту обвинуваченого, здійснюваного призначеним захисником.

Саме такий підхід забезпечить одночасно ефективність правосуддя перехідного періоду і міжнародну визнаваність ухвалених заочно вироків, що для України має не лише правове, а й безпекове значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 07.10.2014 р. № 1689-VII. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#Text

2. Нагорнюк-Данилюк О. О. Поняття, сутність і значення інституту спеціального провадження в кримінальному процесі України. *Право і Безпека*. 2015. № 2. С. 264–271. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2022/38.pdf

3. Дрозд В. Г. Спеціальне досудове розслідування (in absentia) як диференційована форма кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 7. С. 333-337. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.57. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/7/58.pdf

4. Вапнярчук В. В. Спеціальне досудове розслідування (in absentia): аналіз окремих питань щодо прийняття рішення про його здійснення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 516-524. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.90. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/92.pdf

5. Процедура in absentia у кримінальних провадженнях за фактами СНПК. Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем» : вебсайт. 2025. URL: https://jurfem.com.ua/in-absentia-crsv/

6. Під час кримінального провадження за процедурою «in absentia» на одній чаші терезів інтереси забезпечення ефективності провадження, а на другій право особи на справедливий суд. Верховний Суд : офіційний вебсайт. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/943591

7. Лабенська Л. Л., Філяніна Л. А. Кримінальне провадження in absentia в Україні: виклики збройної агресії, європейські стандарти та необхідність законодавчої адаптації. Право та державне управління. 2025. № 2. С. 36-41. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2025.2.4. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2025/6.pdf

8. Оборонова І. В. Особливості судового провадження in absentia як прояву диференціації кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2022. № 5-6 (89-90). С. 35-47. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.89-90.4. URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/89-90_35-47/pdf

9. Огляд рішень Європейського суду з прав людини щодо судового розгляду за відсутності обвинуваченого (in absentia) / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_zaoch_sr.pdf

10. Лахова О. В., Гердова К. О. Проблемні аспекти інституту спеціального досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 10. С. 526-528. URL: https://lsej.org.ua/10_2021/139.pdf

11. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 11 грудня 2019 р. у справі № 536/2475/14-к (провадження № 13-34кс19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/pidozrasuddi

12. Литвиненко О. Г., Груздь О. І. Окремі питання повідомлення про підозру. Правовий часопис Донбасу. 2024. № 2 (87). С. 37-42. DOI: 10.32782/2523-4269-2024-87-37-42. URL: https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/download/256/234

REFERENCES:

1. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo nevidvorotnosti pokarannia za okremi zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky, hromadskoi bezpeky ta koruptsiini zlochyny [On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine Regarding the Inevitability of Punishment for Certain Crimes Against the Foundations of National Security, Public Security and Corruption Crimes]: Law of Ukraine of 07.10.2014 No. 1689-VII. Legislation of Ukraine. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#Text [in Ukrainian].

2. Nahorniuk-Danyliuk, O. O. (2015). Poniattia, sutnist i znachennia instytutu spetsialnoho provadzhennia v kryminalnomu protsesi Ukrainy [The concept, essence and significance of the institute of special proceedings in the criminal process of Ukraine]. Pravo i Bezpeka – Law and Safety, 2, 264-271. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2022/38.pdf [in Ukrainian].

3. Drozd, V. H. (2020). Spetsialne dosudove rozsliduvannia (in absentia) yak dyferentsiiovana forma kryminalnoho provadzhennia [Special pre-trial investigation (in absentia) as a differentiated form of criminal proceedings]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law, 7, 333-337. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.57 [in Ukrainian].

4. Vapniarchuk, V. V. (2024). Spetsialne dosudove rozsliduvannia (in absentia): analiz okremykh pytan shchodo pryiniattia rishennia pro yoho zdiisnennia [Special pre-trial investigation (in absentia): analysis of certain issues regarding the decision on its conduct]. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence, 3, 516-524. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.90 [in Ukrainian].

5. Protsedura in absentia u kryminalnykh provadzhenniakh za faktamy SNPK [The in absentia procedure in criminal proceedings on conflict-related sexual violence]. (2025). Asotsiatsiia zhinok-yurystok Ukrainy «YurFem» – Ukrainian Women Lawyers Association «JurFem». URL: https://jurfem.com.ua/in-absentia-crsv/ [in Ukrainian].

6. Pid chas kryminalnoho provadzhennia za protseduroiu «in absentia» na odnii chashi tereziv – interesy

zabezpechennia efektyvnosti provadzhennia, a na druhii – pravo osoby na spravedlyvyi sud [In criminal proceedings under the in absentia procedure, the interests of ensuring the effectiveness of proceedings are on one side of the scales, and the person's right to a fair trial on the other]. Verkhovnyi Sud – Supreme Court: official website. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/943591 [in Ukrainian].

7. Labenska, L. L., & Filianina, L. A. (2025). Kryminalne provadzhennia in absentia v Ukraini: vyklyky zbroinoi ahresii, yevropeiski standarty ta neobkhidnist zakonodavchoi adaptatsii [Criminal proceedings in absentia in Ukraine: challenges of armed aggression, European standards, and the need for legislative adaptation]. Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration, 2, 36-41. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2025.2.4 [in Ukrainian].

8. Oboronova, I. V. (2022). Osoblyvosti sudovoho provadzhennia in absentia yak proiavu dyferentsiatsii kryminalnoho sudochynstva [Peculiarities of in absentia court proceedings as a manifestation of differentiation of criminal justice]. Universytetski naukovi zapysky – University Scientific Notes, 5-6(89-90), 35-47. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.89-90.4 [in Ukrainian].

9. Ohliad rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo sudovoho rozghliadu za vidsutnosti obvynuvachenoho (in absentia) [Overview of judgments of the European Court of Human Rights on trial in the absence of the accused (in absentia)]. Verkhovnyi Sud – Supreme Court. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_ESPL_zaoch_sr.pdf [in Ukrainian].

10. Lakhova, O. V., & Herdova, K. O. (2021). Problemni aspekty instytutu spetsialnoho dosudovoho rozsliduvannia [Problematic aspects of the institute of special pre-trial investigation]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical Scientific and Electronic Journal, 10, 526-528. URL: https://lsej.org.ua/10_2021/139.pdf [in Ukrainian].

11. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 11 hrudnia 2019 r. u spravi No. 536/2475/14-k (provadzhennia No. 13-34ks19) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of December 11, 2019 in case No. 536/2475/14-k (proceedings No. 13-34ks19)]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified State Register of Court Decisions. URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/pidozrasuddi [in Ukrainian].

12. Lytvynenko, O. H., & Hruzd, O. I. (2024). Okremi pytannia povidomlennia pro pidozru [Individual issues of the report of suspicion]. Pravovyi chasopys Donbasu – Law Journal of Donbass, 2(87), 37–42. DOI: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-87-37-42 [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.08.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.08.2026
Дата публікації: 18.09.2026

© Шульга А.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

УДК 343.102
DOI: 10.36550/2522-9230-2026-20-300-308

Слоневський Маркіян Миколайович,
аспірант кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,
старший детектив НАБУ
slonini.marko@gmail.com
ORCID: 0009-0005-9743-3084

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

У статті досліджено соціально-психологічні детермінанти вчинення кримінального правопорушення легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, як підвиду детермінант цього злочину та злочинності в цілому. Розкрито їх зміст, опрацьовано та узагальнено погляди різних науковців з цього питання. Виявлено соціально-психологічні чинники, які сприяють вчиненню аналізованого діяння, формують ґрунт для його поширення та залучення щоразу більшого числа людей.

На основі аналізу запропоновано виділяти серед соціально-психологічних детермінантів індивідуальні (внутрішні) та загальні (зовнішні). До індивідуальних віднесено такі притаманні людині риси як жадібність, грошолюбство, необхідність не лише володіти активами, але й демонструвати це володіння, прагнення споживання, а також стереотипні уявлення, що відмивання не є протиправним. Водночас серед загальних прослідковано вплив